

Berlin 1941; Şefik Karginer v.dğr., *İznik-Nicaea*, İstanbul 1963; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 45-111; Erdoğan Savaş, *İznik (Nicaea)*, İstanbul 1973; Besim Darkot – Metin Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1981, s. 126, 127; Semavi Eyice, *İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul 1988; a.mlf., “İznik’te Bir Bizans Kilisesi”, *TTK Belleten*, XIII (1948), s. 37-51; a.mlf., “Two Mosaic Pavements from Bithynia”, *Dumbarton Oaks Papers*, sy. 17, Washington 1963, s. 373-383; a.mlf., “İznik I-Türk Dönemine Kadar”, *İlgi*, XVIII/39, İstanbul 1984, s. 10-15; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991, s. 44, 146, 165, 170, 323, 394, 402, 467; Clive F. W. Foss, “Nicaea”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, II, 1463-1464; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, bk. İndeks; a.mlf., *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 16-18, 29-33, 180; Cevriye Artuk, “Kolleksiyonumuzdaki Nicaea (İznik) Sikkeleri”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, sy. 7, İstanbul 1956, s. 41-42; İbrahim Kafesoğlu, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, *TED*, sy. 10-11 (1981), s. 1-28; R. Anhegger, “İznik”, *İA*, V/2, s. 1256-1258; J. H. Mordtmann – [G. Fehérvári], “İznik”, *EI*² (İng.), IV, 291-292.

SEMAVİ EYİCE

Osmanlı Dönemi. Kutalmışoğlu Süleyman Şah’ın İznik’i alıp merkez yapması, daha sonra Bizans’ın eline geçen şehrin Anadolu’daki Türkmenler tarafından yeniden fethinin kutsal bir misyon olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Osmanlı Beyliği’nin kuruluş yıllarında Osman Bey’in ilk önemli hedefi İznik oldu. 1300’de Yenişehir’den hareket ederek Avdan dağlarını geçip şehri kuşattıysa da son derece müstahkem surları aşamadı. Hemen yakınında bir havale kulesi (Diraz Ali Kulesi) yaparak İznik’i abluka altına aldı. Oğlu Orhan Bey de babasının siyasetini takip ederek bir süre ablukayı sürdürdü. 1329’da Pelekanon Savaşı’nda Bizans ordusunu yenince İznik’in kaderi belirlendi. İlk Osmanlı kroniklerine göre şiddetle kuşatma altına alınan İznik’in Bizanslı kale kumandanı isteyenlerin kalmaları, istemeyenlerin gidebilmesi şartıyla teslim olmuş ve şehir Orhan Bey’in eline geçmiştir (2 Mart 1331). Bizans kaynaklarında da İznik’in yardımına koşan Bizans kuvvetlerinin 1329’daki yenilgisinden sonra şehrin Osmanlılar’a savaş olmaksızın teslim edildiği belirtilir. İznik’in teslim olması üzerine anlaşma şartları gereği yerli halka dokunulmamış, idareci zümrelerin burayı terketmesine rağmen ileri gelenlerden birçok yerinde kalmıştır. Bazı Bizans ve Osmanlı kaynaklarında fetih sonrasını İznik’in beylik merkezi haline geldiğinden

söz edilir. Ancak buranın idaresinin kime verildiği hususunda farklı rivayetler vardır. Şehirde bir cami ve medrese yaptırdığı bilinen Orhan Bey’in oğlu Süleyman Paşa’nın bu görevi üstlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ele geçirilmesinden birkaç yıl sonra burayı gören İbn Battûta’nın ifadeleri şehrin uzun abluka döneminin izlerini taşıdığını gösterir. Ona göre surları oldukça harap olan İznik’te Orhan Bey’in hanımı ve az sayıda saray görevlisi bulunmaktadırlar (Seyahatnâme, I, 341-342). 1354’te İznik’te esir olarak bir süre kalan Bizanslı din bilgini Georgios Palamas da İznik’i sönük ve harap bir şehir olarak tanımlar. Ancak buranın Osmanlı idaresi altında giderek geliştiği ve önemli bir kültür merkezi haline geldiği, çoğu XIV. yüzyıl ortalarından itibaren inşa edilen tarihî eserlerden anlaşılmaktadır. Orhan Bey ilk olarak Çandarlı Kara Halil’i buraya kadı tayin etmiş, bazilikayı camiye çevirerek (bk. AYASOFYA CAMİİ) ve bir imaretle bir medrese yaptırarak İznik’in imarını başlatmıştır. Çandarlı ailesinin merkezi konuma gelen şehrin gelişimi onların yaptırdığı eserlerle hızlanmıştır. 1402’de Ankara Savaşı’ndan sonra Timur’un ordularınca tahrip edilen İznik fetret dönemi karışıklıklarından da etkilenmiştir. Yıldırım Bayezid’in oğlu Müsâ Çelebi ve Bedreddin Simâvî bir süre burada ikamet etmiştir. Ayrıca Şeyh Kutbüddin İznîkî ile Eşrefoğlu Rûmî gibi tarikat erbabının burada bulunması İznik’in bir ilim ve kültür merkezi olma özelliğini desteklemiştir.

1423’te II. Murad’ın kardeşi Küçük Mustafa’nın isyanı sırasında İznik önemli bir rol üstlendi. Mustafa Bursa’yı alamayınca İznik’e giderek burayı kendisine merkez yaptı. Bunun üzerine II. Murad İstanbul kuşatmasını kaldırarak İznik’e yürüdü ve isyanı bastırdı. Bu karışıklıklardan şehrin ne şekilde etkilendiği bilinmemektedir. Fakat imar hareketlerinin devam etmiş olması, ilim ve kültür adamlarının faaliyetlerini sürdürmeleri İznik’in önemini koruduğunu gösterir. İstanbul’un fethinden sonra ilim ve kültür merkezi olma özelliğini giderek kaybetmekle birlikte çini imalatıyla daha sonraki dönemlerde de ön planda kalmayı sürdürdü.

İznik’in fizikî gelişimi ve nüfus yapısı hakkında ilk resmî bilgiler XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde yer alır. 1530’lu yıllarda düzenlenen ve Anadolu beylerbeyliği sancaklarının genel tahrir sonuçlarını ihtiva eden deftere göre Koca-ili sanca-

ğına bağlı kaza merkezi olan İznik, yerleşmenin tamamıyla sur içinde olduğu yirmi biri müslümanlara, ikisi hristiyanlara ait toplam yirmi üç mahalleye sahipti. Mahalleler genellikle şahıs, cami, mescid ve imaret adlarını taşımaktaydı. Süleyman Paşa, Muslihuddin Hoca, Hayreddin Paşa, İmâret-i Orhan, İmâret-i Halil Paşa, Şeyh Mehmed, Şeyh Abdî, Hacı Hamza, Karaoğlu, Kuyumcu, Akmesicid, Bey, Yalı, Hüsam Bey, Sermahfil, Sa’dî (Surî) Mescidi adlı mahalleler kalabalık ve önemli yerleşme yeri hüviyeti taşıyordu. Yirmi üç hâne ve üç bekârdan ibaret hristiyan nüfus ise Manastır adlı mahalle ile adı zikredilmeksizin bağcılıkla uğraşan Rumlar’ın bulunduğu belirtilen bir başka mahallede oturuyordu. Şehrin toplam nüfusu 378 hâne, altmış sekiz bekâr olmak üzere yaklaşık 1500-2000 dolayında idi. Bu tarihte İznik’te dört cami, beş imaret, on üç mescid, üç medrese (biri dârülhadis), bir muallimhâne, on iki zâviye, üç hamam yer alıyordu (BA, TD, nr. 438, s. 798). Hemen hemen aynı tarihlerde İznik’i gören Bedreddin el-Gazzî şehri mâmur, güzel bir yer olarak tarif eder. Binaların kale gibi sağlam, avlulu evlerin ferah, yolların geniş olduğunu yazar. Onlardan yirmi beş yıl sonra 1555’te İznik’e gelen Alman seyyah Hans Dernschwam, harap durumdaki şehrin sur içi kısmında büyük bir bina bulunmadığını, evlerin, etrafını çevreleyen duvarlar yüzünden görülmeyeceğini, dar sokakları duvarların çevrelediğini, evlerin doğrudan sokağa açılmadığını, küçük bir Rum kilisesinin (Koinosis) mevcut olduğunu ve resmen kayıtlı on bir hâne hristiyan nüfusun yaşadığını belirtir. Birbiriyle çelişkili gibi görünse de her iki seyyahın ifadelerinden İznik’in tipik bir Türk yerleşmesine sahne olduğu anlaşılır. Şehir bir bakıma Helenistik dönemde kazandığı özellikleri temelde XVI. yüzyılda da sürdürmüş, ancak yerleşme düzeni itibarıyla farklı bir yapı kazanmıştır. Orhan Bey’in Yenişehir Karpısı civarında yaptırdığı imaret bile buranın kalabalık bir yerleşme bölgesi olmasını sağlamamıştır. Şehir içi genellikle seyrek yerleşme ve bahçelerle çevrili olup bir bakıma yarı kır özelliği taşımaktaydı. Merkezi iki ana caddenin kesiştiği çarşı meydanı oluşturuyordu ve burası aynı zamanda pazar yeri idi.

XVI. yüzyılda İstanbul’dan Anadolu’ya uzanan önemli bir yol üzerinde yer alan ve bu sebeple sürekli bir hareketliliğe sahne olan İznik’in 1560’lı yıllara ait tahrir kayıtlarına göre mahalle sayısı aynı

kalmıştır. Ancak dört mahallenin adı 1530 tarihli defterde geçmemektedir. Yine önceki tahrirde görülen az nüfuslu dört mahallenin adına da 1560'lı yıllara ait kayıtlarda rastlanmamaktadır. Bunlar arasında Orhan Bey İmaretî mahalles-i, Halil Paşa İmaretî mahallesinin de bulunması, bu gibi kamuya açık imaretlerin etrafının bir yerleşme yeri olmasının özellikle desteklenmemiş ve daha ziyade gelip geçen yolculara hizmet verme amacının ön plana çıkarılmış olduğunu düşündürmektedir. XVII. yüzyıldaki mahallelerin XVI. yüzyılın ikinci yarısındakilerle hemen hemen aynı olması, İznik'in sur içinde yerleşme alanında XVI. yüzyıl başlarına göre bir kayma olduğunu ve böylece iskân sahasının sabit hale geldiğini gösterir. Şehrin nüfusu 1560'lı yıllarda da hemen hemen aynı kalmıştır (419 hâne, yetmiş üç bekâr olmak üzere yaklaşık 2000 kişi). 1568'de burayı gören Rauter şehirde az sayıda nüfusun olduğunu, otuz kadar da hristiyanın bulunduğunu belirtirken XVI. yüzyıl sonlarında Lubenau adlı bir başka Alman seyyahı İznik'in boşalmış bir kasaba olup içinde 300 kişinin barındığını yazar. Ancak bu ifadeler tam olarak gerçeği yansıtmaz. Bu rakam hâne olarak algılanırsa 1034 (1624-25) tarihli *Tahrir Defteri*'ndeki bilgilerle paralellik arzeder. Buna göre yirmi iki müslüman, bir hristiyan mahallesinden ibaret İznik'te 351 hâne kaydedilmişti (yaklaşık 1500 kişi). Hristiyan nüfus ise on hâne kadardı. Bu son rakamlar, XVII. yüzyılda İznik'in nüfus bakımından gerilemeye başladığını ortaya koyar. İşlek bir yol üzerinde bulunması Celâî isyanlarından etkilenmesine yol açtığı gibi göl kıyısında olması dolayısıyla salgın hastalıklar da nüfusun azalmasında rol oynamıştır. 1609'da İznik'ten geçen Polonyalı Simeon bu duru-

mu özellikle vurgular. Ayrıca burada on beş hâne Ermeni'nin yaşadığını, eski şehrin büyük bölümünün harabe halinde bulunduğunu da söyler (*Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi*, s. 21-22). Şehrin iktisadî hayatında önemli olan çini sanayi de bu sıralarda gerilemeye başlamış olmalıdır.

1648'de İznik'i gören Evliya Çelebi sur içindeki yerleşmenin güney kesimde yoğunlaşmış olduğunu, burada on sekiz mahalle, 1000 kadar da ev bulunduğunu belirtir, ayrıca kuzey tarafında yerleşme olmadığını ve bu kesimde harabe halinde yerleşim yerlerinin görüldüğünü yazar. Onun bu ifadeleri, şehir içi yerleşmede XVI. yüzyıl ortalarından itibaren tahrir kayıtlarıyla da desteklenebilen kaymayı teyit eder. Hâne sayısı için verdiği rakam fazla olsa da İznik'in XVI. yüzyıl sonlarındaki durumunu koruduğu anlaşılır. Ayrıca Evliya Çelebi çini imalâthanesi sayısının dokuza düştüğünü belirtir. Şehirde bu sırada yirmi dört cami ve mescid, yedi medrese, kırk altı mektep, yedi tekke, yedi imaret, iki çifte hamam, 600 dükkân olduğunu yazar (*Seyahatnâme*, III, 5-9). 1669-1677 yıllarında İstanbul'da İngiliz elçiliğinde görev yapan Covell, gördüğü İznik'in yalnızca bir kısmında yoğun yerleşmenin olduğunu, ancak evlerin kötü ve bakımsız halde bulunduğunu, sadece on Rum ailesi ve yaklaşık elli Ermeni'nin yaşadığını belirtirken 1670'te buraya gelen Grelot 10.000 kişilik bir nüfustan söz ederse de (*İstanbul Seyahatnâmesi*, s. 34) bu rakam oldukça fazladır. Nitekim 1663 tarihli bir başka kayda göre burada 1000 Türk ailesi, otuz Ermeni ve dört Rum nüfus bulunuyordu.

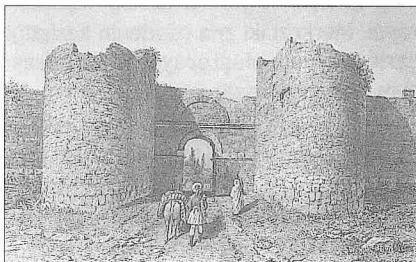
XVIII. yüzyılda İznik eski hareketliliğinden çok şey kaybetmiş küçük bir kasaba durumundaydı. 1735'te Seyyah Pococke kasabada 300 evin varlığından söz eder. Ayrıca çoğunu Rumlar'ın teşkil ettiği yirmi hristiyan aile de burada yaşamaktadır. Ona göre kasabada ipekçilik yaygındır, iklimi müsait olmadığından salgın hastalıklar etkilidir. İznik bu yüzyıldaki görüntüsünü sonraki asırda da sürdürdü. XIX. yüzyılın ilk yarısında burayı gören seyyahların genel kanaati, kasabanın büyük sur yıkıntıları içerisinde küçük bir yerleşme yeri halinde bulunduğu şeklindedir. Bu sıralarda nüfus 200 hâne dolayındaydı, bu durum aynı zamanda kasabadaki mâbedlerin âtıl halde kalıp gidecek harabe haline gelişlerine yol açmaktaydı. 1835'te İznik'i ayrıntılı olarak tas-

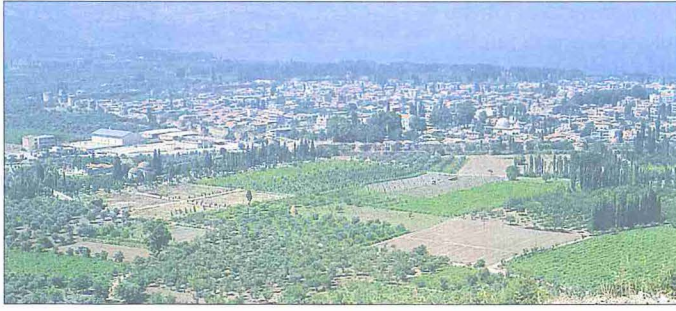
vir eden Texier, Ayasofya'nın uzun süredir harap halde bulunduğunu, etrafının yıkıntılarla dolu olduğunu, Lefke Kapısı tarafı yani doğu yönünün boş olup bahçelerle çevrildiğini yazarak önceki tesbitleri teyit eder. Kasabanın en canlı yeri çarşısı ve ana caddesidir. Rumlar kilise etrafında oturmakta olup sayıları daha önceki yıllara göre biraz daha artmıştır. Texier'nin, Rumlar'ın nüfusu gibi anlaşılan muğlak bir ifadeyle verdiği 1200-1500 rakamını bütün İznik için kabul etmek daha doğrudur (*Küçük Asya*, I, 183-184). 1852'de Mordtmann'ın kasabada 400 ailenin yaşadığını yazması yukarıdaki rakamı doğrular. Bu yıllarda evler terk edilmiş ve kasaba bir köy haline dönüşmüştür. Seyyah, bu duruma iklimin sağlığa aykırı olmasının yol açtığını diğer seyyahlar gibi vurgular. XIX. yüzyıl sonlarında İznik bir nahiye merkezi durumundadır ve buraya kırk kadar köy bağlıdır. Cuinet'in tesbitlerine göre İznik'te 868 müslüman, 360 Rum olmak üzere 1228 kişi yaşamaktadır. Toplam ev sayısı 238'dir. Ayrıca yetmiş beş dükkân, beş han faaliyettedir. Bir seyyah 1891'de İznik'in nüfusunun 2000'e ulaşmadığını belirtirken 1905'te bir diğeri 600 müslüman, 100 hristiyanın bulunduğunu yazar ve buranın eski ihtişamını göz önüne alarak bir "ölü şehir" durumunda olduğunu ifade eder.

İznik 21 Eylül 1920'de Yunan kuvvetlerince işgal edildi ve bu tarihten itibaren dört defa el değiştirdi. Bu mücadele sırasında da şehir tahribata uğradı. Nüfus hemen hemen tamamıyla dağıldı. Cumhuriyet döneminin başlarında Kocaali'ne bağlı bir ilçe merkezi iken 1927'de bir bucak merkezi haline geldi ve Bursa'nın Yenişehir kazasına bağlandı. 1930'da yeniden kaza merkezi oldu. 1935'te nüfusu 2500'ü bulmayan İznik, günümüzde 20.122'ye ulaşan (2000 nüfus sayımı) nüfusuyla önemli bir tarihî merkez olma özelliğini sürdürmektedir. Bu sebeple 1988 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından "tarihî kentsel sit alanı" ilân edilerek korunmaya alınmıştır.

Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra önemli bir ilim ve kültür merkezi durumuna gelmiş olan İznik'te birçok âlim, şair ve edip yetişmiş, bir kısmı sürekli burada ikamet etmiştir. Özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda Şeyh Kutbüddinzâde Kutbî, torunu Sadri Çelebi, Hümâmî, Kurbî gibi şairlerin yanında buradaki ilk Osmanlı

Yenişehir kapısının XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılan gravürü (Ch. Texier, *Description de l'Asie Minor*, Paris 1839, IV, VII)

İznik'ten
bir görünüş

medreselerinde görev yapan Dâvûd-i Kayserî, Tâceddin el-Kürdî, Hayâlî, Kara Alâeddin gibi âlimler, ayrıca aralarında Kâdiriyye tarikatının Eşrefiyye kolunun kurucusu Eşrefoğlu Rûmî, Şeyh Kutbûddin, Hacı Hasan gibi şeyhlerin bulunduğu tarikat ehli sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 436, 438; TK, TD, nr. 49; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 341-342; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 105, 109, 118-119; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 113, 157-163; II, 567-573; H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1987, s. 215-217, 316-320; O. G. Busbecq, *Türk Mektupları* (trc. H. Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 65; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 5-9; Polonyalı Simeon'un *Seyahatnâmesi: 1608-1619* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 21-22; J. Grelot, *İstanbul Seyahatnâmesi* (trc. Maide Selen), İstanbul 1998, s. 34; R. Pococke, *A Description of the East and some other Countries...*, London 1745, I/2, s. 122-123; J. von Hammer, *Umblick auf einer Reise von Konstantinopel nach Brussa, Pesth 1808*, s. 110-123; A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriete aus Kleinasien: 1850-1859* (ed. F. Babin-ger), Hanover 1925, s. 70-73; Ch. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Suad), İstanbul 1339, I, 169-198; G. Perrot, *Souvenirs d'un voyage en Asie mineure*, Paris 1864, s. 50-53; Cuinet, IV, 185-190; C. von der Goltz, *Anatolische Ausflüge*, Berlin 1896, s. 399-460; A. Memduh Turgut Konyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *XVI. Asırda Bursa*, Bursa 1941, tür.yer.; Nezih Fıratlı, *İznik Tarihi ve Abideleri Hakkında Muhtasar Rehber*, İstanbul 1959; Erdoğan Savaş, *İznik (Nicaea)*, İstanbul 1973; Semavi Eyice, *İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul 1988; Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı* (doktora tezi, 1994), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 30-38; Halil İnalıcık, "Osman Gazinin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği: 1300-1389* (trc. Gül Çağalı Güven v.dğr.), İstanbul 1997, s. 78-105; Ekrem Kamil, "Hicri Onuncu-Miladi Onaltıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzî-Mekkî Seyahatnâmesi", *Tarih Semineri Dergisi*, I/2, İstanbul 1937, s. 43-44; G. Arnakis, "Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as a Historical Sources", *Speculum*, XXVI, Cambridge 1951, s. 114 vd.; J. Raby, "A Seventeenth Century Description of Iznik-Nicaea", *Istanbul Mitteilungen*, sy. 26, Tübin-

gen 1976, s. 149-188; A. Schachner, "Bir Osmanlı Minyatürünün Tarihi Kaynak Değeri", *TT, XIX/112* (1993), s. 40-43; Neslihan Nuhoğlu Altun, "Kuruluşundan Günümüze İznik'in Yerleşim Özellikleri", *Coğrafya Dergisi*, sy. 6, İstanbul 1998, s. 345-366; R. Anhegger, "İznik", *IA, V/2*, s. 1259-1264; J. H. Mordtmann - [G. Fehérvári], "İznik", *EP* (Ing.), IV, 291-292.

AHMET GÜNEŞ

□ MİMARİ. Tarih öncesi çağlarda etrafında bazı yerleşmelerin olduğu bilinen İznik milâttan önce 316 yılında kurulmuş, Roma ve Bizans devirlerinde büyümüş-tür. IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonra başşehirlik yapan İznik'te bu dönemde meydana getirilmiş eserlerden Ayasofya Kilisesi ile esasî Roma devrine ait surlar günümüze kadar gelmiştir. Ortadan kalkan bazı yapıların da temelleri mevcuttur. Şehrin Selçuklu Türkleri'nin elinde bulunduğu 1075-1097 yılları arasına ait üstleri yazılı mezar lahitleri, daha sonra Bizanslılar tarafından surun tamiri sırasında inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu parçalar şehrin güneyindeki bir kulenin duvarlarında görülmektedir. Yakın zamanlarda yapılan kazıda ortaya çıkarılan Yenişehir Kapısı dışındaki Orhan Gazi İmareti ve Hamamı, Osmanlılar'ın İznik'in fethinden hemen sonra şehir dışında yerleşmeye başladıklarını göstermektedir. Çinilerle de süslendiği anlaşılan imaretin 735 (1334) yılına tarihlendirilen kitabesi İznik Müzesi'ndedir.

İznik, Orhan Gazi zamanında 1331'de Türkler'in eline geçince başkilise olan Ayasofya hemen camiye çevrilmiş, XVI. yüzyılda da Mimar Sinan tarafından tamir edilmiştir. Duvarlarının kalem işiyle, mihrap çevresinin çinilerle süslendiği anlaşılan yapı XIX. yüzyılın başında harap olmuş ve fonksiyonunu kaybetmiştir. 734'te (1333) yapılan Hacı Özbek Camii şehrin içindeki en eski Osmanlı eseri olması bakımından önemlidir. Vaktiyle yanda yer alan bir son cemaat yerine de sahip olduğu bilinen yapı, kare planlı üzeri prizma-

tik üçgenlerle geçişi sağlanan kubbe ile örtülüdür (bk. HACI ÖZBEK CAMİİ). 746 (1345-46) yılında inşa edilen Hacı Hamza Camii ile hemen yanındaki 750 (1349-50) tarihli Hacı Hamza Türbesi 1930'lu yıllarda yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. Caminin ve türbenin kitâbeleri İznik Müzesi'ndedir (bk. HACI HAMZA BEY MESCİDİ ve TÜRBESİ). 780 (1378-79) yılında Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından yapımına başlanıp 794'te (1391-92) tamamlanan Yeşilcami şehrin merkezindeki en önemli âbidelerden biridir. Düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilen yapının sırlı tuğla ve çini kaplı minaresi dikkat çekici olup yapıya adını vermiştir. Önde üç birimli bir son cemaat yerine sahip camide harim, güneyde prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan bir kubbe ile örtülüdür. Harim üç birimli bir mekânla da kuzeye doğru genişletilmiştir (bk. YEŞİL-CAMİ KÜLLİYESİ). XV. yüzyılda inşa edilen Şeyh Kutbûddin Camii ve Türbesi zaman içinde harap olmuş, cami yıkılmış, türbe ise yakın zamanda onarım görmüştür. Günümüze ulaşmayan caminin yerinde son yıllarda yapılan temizlik çalışmaları sırasında çeşitli devirlere ait bazı duvar izleri ortaya çıkarılmıştır. Zaman içinde yapı planının değişikliğe uğradığı, önünde iki birimli bir son cemaat yerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Batı yönünde camiye bitişik kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü bir türbe ve türbeye kuzeydoğudaki köşeden bitişik tuğla gövdeli bir minare bulunmaktadır. 846'da (1442-43) yapılan Mahmud Çelebi Camii kare planlı, üzeri prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan kubbe ile örtülüdür. Üç birimli bir son cemaat yerine sahip olan caminin yan başında bulunduğu bilinen imaretle kuzeyde yolun karşı köşesindeki çeşme son yıllarda yıktırılmıştır. XVI. yüzyılın ba-

XIX. yüzyılın ortalarına doğru yapılmış olan bir gravürde İznik Yeşilcamii (M. Jules van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, lv. 60)

